

**СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ФАКТІВ ЯК ЗАСІБ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ
ХАРАКТЕРИСТИК КОМПОНЕНТІВ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНИХ СИСТЕМ**

Метою статті є виклад результатів розробки формальної структурно-логічної моделі фактів як однієї з форм подання знань в системах штучного інтелекту. В роботі розглядається використання форм подання професійних знань для автоматизації прийняття управлінських рішень в нормальних і кризових ситуаціях в енергосистемах. Здійснюється обґрунтування використання формально-лінгвістичного підходу до подання знань у вигляді фактів в системах підтримки рішень при зазначенні характеристик електротехнічного обладнання енергосистем. Структурно-логічна модель, яка пропонується, може використовуватися при реалізації логічного висновку. Теоретична розробка і практичне впровадження моделі фактів як засобу репрезентації характеристик компонентів електроенергетичних систем в системах підтримки рішень є актуальною науковою проблемою.

У роботі використані **методи** теорії множин, математичної логіки, формальної лінгвістики, електроенергетичних систем, теорії графів, математичної статистики.

Наукова новизна полягає у новій моделі подання професійних знань у вигляді фактів, яка спирається на еволюційне наслідування онтології подання знань як атомарних висловлювань. Це дає можливість їх ієрархічного узагальнення, застосування єдиних евристик до різних структур представлення знань. Розроблені моделі, підходи і методики інваріантні по відношенню до професійних галузей і мають високий ступінь універсальності. Запропоновано єдиний системно-діалектичний підхід до подання та аналізу знань. Розроблено єдині евристики стосовно як до окремих компонентів знань, так і їх мережевих структур.

Практична значимість роботи полягає у вдосконаленні автоматизації керування промисловими об'єктами шляхом впровадження запропонованої моделі подання знань у вигляді фактів в практику побудови баз знань при ліквідації кризових ситуацій в електроенергетичних системах. Ця обставина дозволить скоротити збитки і підвищити якість управління обладнанням і технологічними процесами промислових об'єктів.

Результатами роботи є єдиний системно-діалектичний підхід до інкорпорації подання професійних знань. Запропонована структурно-логічна модель фактів як засіб репрезентації характеристик компонентів електроенергетичних систем, яка являє собою структурну компоненту загальної ієрархічної системи подання професійних знань. Розроблена формальна модель подання фактів на рівні графів і рівні формального мовлення. Створена формальна модель онтології, яка регламентує механізм побудови баз знань декларативного характеру. Показано приклад практичного професійного застосування розроблених математичних моделей.

Ключові слова: енергосистема, формальна лінгвістика, факт, онтологія, евристика, база знань, інкорпорація

doi: 10.31721/2306-5435-2018-1-103-136-141

Проблема і її зв'язок з науковими і практичними завданнями. Керування великими промисловими об'єктами, якими є електроенергетичні системи, пов'язане з обробкою великої кількості оперативної інформації. У зв'язку зі значними витратами часу на обробку даних значно ускладнюється подання в інформаційних системах (АСДУ) характеристик компонентів електроенергетичного обладнання.

В останні роки досягнуто суттєвих результатів у розвитку методів інтелектуалізації управління і евристичного аналізу станів обладнання і режимів енергосистем. Основними теоретичними платформами є методи систем штучного інтелекту, теорії розпізнавання образів, планування експериментів, формальних систем і числень. Ідея спільного рішення проблеми забезпечення режиму енергосистеми полягає в тому, що основна маса вихідної схемно-режимної інформації обробляється попередньо, а оперативні дії, що управляють, визначаються за допомогою відносно простих швидких алгоритмів на основі даних про параметри обладнання і електричних мереж.

Таким чином, є актуальною проблема обробки значних об'ємів інформації о параметрах і станах обладнання енергосистем. Однією з ефективних форм представлення структурної семантики при описі обладнання є факти. Тому важливим завданням є розробка структурно-логічної моделі фактів як засобу репрезентації характеристик компонентів електроенергетичних систем. Вирішення цієї проблеми безпосередньо має зв'язок з науковими і практичними завданнями розпізнавання аварійної ситуації та її класифікації, визначення місць докладання управлінських впливів, визначення дозування диспетчерських впливів.

Аналіз досліджень і публікацій. Під фактами, як формами подання знань, в різних науко-

вих і практичних роботах з штучного інтелекту маються на увазі структурні формальні подання [1]. У деяких роботах факти виступають синонімами висловлювань, а в інших - мають деякі складові або предикативні форми [2 - 4]. Значенням факту в більшості контекстів є або брехня, або істина. Факти, як форми організації інформації, характерні для баз даних і мережевих моделей. Вони можуть розглядатися в якості декларативного компонента бази знань, на відміну від процедурного компонента – евристик [5, 6].

У загальному випадку, в більшості робіт приймається, що факт є деякий запис, який, в залежності від контексту, може розглядатися або як цілісний концепт, або як структура. Як приклад факту можна навести структуру семантичного триплета: об'єкт - атрибут – значення [1]. По відношенню до фактів можуть бути реалізовані процедури порівняння цілком, часткового порівняння, перевірки на істинність і інші [7]. Факти дозволяють описувати найпростіші структури і їх властивості. В [1] наведені приклади опису фактів у вигляді предикативних форм або у вигляді логічних правильно побудованих формул, що включають квантори спільності та існування.

Постановка завдання. В роботі розглядається проблема подання знань в системах підтримки рішень при управлінні режимами електроенергетичних систем. В області зазначеної проблеми важливим питанням є подання інформації про структуру і властивості електротехнічного обладнання. Такі дані можуть формуватися по-різному. Одним з найбільш практично значимих формалізмів є факти. Вони дозволяють адекватно представляти структуру фізичних об'єктів енергосистем практично необмеженої складності і їх властивості. Тому завданням дослідження є розробка формальної структурно-логічної моделі подання фактів в рамках загальної формальної системи подання знань в системі підтримки рішень.

Викладення матеріалу та результати. Введемо правило формування елементарного факту: елементарний факт f – це триплет атомарних висловлювань, що розглядається як ізольований оргграф при будь-яких операціях в рамках діючої формальної системи.

При інтерпретації фактів кожне атомарне висловлювання розглядається як одна лінгвістична константа або значення лінгвістичної змінної при будь-яких операціях в рамках діючої формальної системи.

Під активізацією або актуалізацією факту будемо розуміти внесення факту (або його ідентифікатора) в контрольовану область пам'яті («дошку оголошень») для його участі в операціях інтелектуальної системи.

Для отримання фактів необхідно утворити трійки пов'язаних атомарних висловлювань і розглядати їх як атомарних висловлювань поточного шару репрезентації фактів. Таким чином, необхідно спочатку сформулювати елементарну атомарному онтологію одного факту, на основі якої потім побудувати онтологію бази фактів в цілому. Визначимо множини концептів для моделі елементарного факту. Основний кінцевий термінальний алфавіт символів атомарних висловлювань було визначено в такий спосіб

$$\Sigma = A_l = \{\varepsilon\} \cup A_l \cup A_d \cup A_s \cup A_p \cup A_{sl} \cup A_{ab}, \quad (1)$$

де $A_l \cup A_d \cup A_s \cup A_p \cup A_{sl} \cup A_{ab}$ – множини символів специфічних професійних алфавітів.

При побудові фактів необхідно користуватися тільки атомарними висловлюваннями, побудованими на даному алфавіті (наприклад, для c_i -го контексту

$$S^{c_j} = \{s_k^{c_j} \mid k = 1, n_s\}, \quad (2)$$

де n_s – кількість атомарних висловлювань c_j -го контексту.

Графічно модель елементарного факту f_i для контексту c_j представимо як оргграф (далі - граф) наступного вигляду (рис. 1).

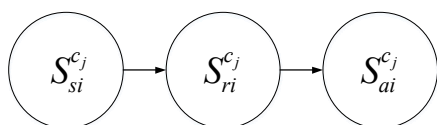

Рис. 1. Графічна модель факту f_i

На рисунку позначені: S_{si} – атомарне висловлювання - джерело відносини, S_{ri} – атомарне висловлювання - відношення, S_{ai} – атомарне висловлювання - приймач відносини.

Іншими словами, представимо факт кортежем (3)

$$f_i^{c_j} = \langle S_{si}^{c_j}, S_{ri}^{c_j}, S_{ai}^{c_j} \rangle \quad (3)$$

або в теоретико-множинній інтерпретації

$$f_i^{c_j} = \{S_{si}^{c_j}, S_{ri}^{c_j}, S_{ai}^{c_j}\}.$$

Підмножина фактів F^{c_j} , які відносяться до контексту c_j , загальної множини фактів F буде представлено в такий спосіб

$$f_i^{c_j} \in F^{c_j}, F^{c_j} \subseteq F. \quad (4)$$

Причому $f_i^{c_j} = \{s_{si}^{c_j}, s_{ri}^{c_j}, s_{ai}^{c_j}\}$, де $s_{si}^{c_j} \in S^0, s_{ri}^{c_j} \in S^0, s_{ai}^{c_j} \in S^0$.

На основі заданої теоретико-множинної моделі елементарного факту формалізуємо його графову модель [8-10].

Елементарний факт f_i в загальному вигляді можна представити графом

$$G_i^f = \{V(G)_i^f, A(G)_i^f\}, \quad (5)$$

де $V(G)_i^f = f_i^{c_j}$ – множина атомарних висловлювань, що утворюють факт, $f_i^{c_j} = \{s_{si}^{c_j}, s_{ri}^{c_j}, s_{ai}^{c_j}\}$, $|V(G)_i^f| = 3$; $A(G)_i^f$ – множина дуг (зв'язків) факту, $|A(G)_i^f| = 2$.

Крім того, введемо для факту особисту інтерпретацію проходження вершин, яка залежить від умов завдання і, в загальному випадку, може бути довільною [8]:

$$I^f = (P_s^f, P_e^f), \quad (6)$$

де P_s^f – інцидентор стартових висловлювань дуг фактів $P_s^f(s_{si}^{c_j}, s_{ri}^{c_j}) = s_{si}^{c_j}$ і $P_s^f(s_{ri}^{c_j}, s_{ai}^{c_j}) = s_{ri}^{c_j}$; P_e^f – інцидентор кінцевих висловлювань дуг фактів $P_e^f(s_{si}^{c_j}, s_{ri}^{c_j}) = s_{ri}^{c_j}$ і $P_e^f(s_{ri}^{c_j}, s_{ai}^{c_j}) = s_{ai}^{c_j}$.

Тепер можна дати загальну формальну модель графа елементарного факту (7)

$$G_i^f = \{V(G)_i^f, A(G)_i^f, I^f\}, G_i^f = \{V(G)_i^f, A(G)_i^f, P_s^f, P_e^f\}. \quad (7)$$

Так як інтерпретація семантики фактів залежить від контексту, то при формуванні формальної мови необхідний облік груп (класів) контекстів. Визначимо множину контекстів для інтерпретації фактів

$$C^f = \{c_i \mid i = 1, n_c\}, \quad (8)$$

де n_c – кількість контекстів (предметних областей).

Множина класів контекстів

$$G^{fc_i} = \{g_m^{fc_i} \mid m = 1, n_g\},$$

де n_g – кількість класів контекстів.

Тоді підмножина елементарних фактів бази знань інтелектуальної системи, пов'язаних з c_i -м контекстом

$$F^{c_i} = \{f_k^{c_i} \mid k = 1, n_f\}, F^{c_i} \subset F,$$

де n_f – кількість елементарних фактів, пов'язаних з c_i -м контекстом.

З огляду на класифікацію фактів на підмножини F^{c_i} , за ознаками (контекстами) $g_m^{fc_i}$ можливо записати

$$F^{c_i} = \{\{F_{1g_m^{c_i}}^{c_i}\}, \{F_{2g_m^{c_i}}^{c_i}\}, \dots, \{F_{mg_m^{c_i}}^{c_i}\}, \dots, \{F_{n_g g_m^{c_i}}^{c_i}\}\}, \quad (9)$$

де $\{F_{mg_m^{c_i}}^{c_i}\}$ – клас фактів, що відповідають класифікаційній ознаці $g_m^{c_i}$.

Якщо прийняти, що всі елементарні факти не мають дублікатів, то властивості шару елементарних фактів БЗ повинні бути наступними

$$F^{c_i} = F_{1g_m^{c_i}}^{c_i} \cup F_{2g_m^{c_i}}^{c_i} \cup \dots \cup F_{mg_m^{c_i}}^{c_i} \cup \dots \cup F_{n_g g_m^{c_i}}^{c_i} = \bigcup_{m=1}^{n_g} F_{mg_m^{c_i}}^{c_i}, \quad (10)$$

$$F_{1g_m^{c_i}}^{c_i} \cap F_{2g_m^{c_i}}^{c_i} \cap \dots \cap F_{mg_m^{c_i}}^{c_i} \cap \dots \cap F_{n_g g_m^{c_i}}^{c_i} = \bigcap_{m=1}^{n_g} F_{mg_m^{c_i}}^{c_i} = \emptyset, \quad (11)$$

$$\forall F_{mg_m^{c_i}}^{c_i} (F_{mg_m^{c_i}}^{c_i} \subseteq F^{c_i}), \quad \forall F_{pg_m^{c_i}}^{c_i} \forall F_{qg_m^{c_i}}^{c_i} (F_{pg_m^{c_i}}^{c_i} \neq F_{qg_m^{c_i}}^{c_i}). \quad (12)$$

Зазначимо синтаксис елементарного факту:

<факт> ::= < вислів > < вислів > < вислів >;
 <вислів> ::= <лексема > | < вислів > <лексема>.

Визначимо формальну мову моделі подання елементарних фактів. Врахуємо, що формальна мова фактів відповідає конкретній предметній області, тобто належить деякому з класів фактів G^{c_i} в поточному контексті –

$$\forall F_k^{c_i}, k=1, n_f \left(\bigvee_{m=1}^{n_g} f_k^{c_i} \in F_m^{c_i} g_m^{c_i} \right). \quad (13)$$

Мова елементарних фактів для предметної області $c_i \in C$ і деякого m -го класу $g_m^{c_i}$ визначимо наступним чином [11, 12]

$$L(G)^{f_{c_i} g_m^{c_i}} = \langle \Sigma^f, N^f, P^f, S^f \rangle, \quad (14)$$

де G – формальна граматики на фактах; Σ^f – основний кінцевий термінальний алфавіт фактів; N^f – допоміжний кінцевий нетермінальний алфавіт; P^f – правила підстановки (продукції) формальної граматики на фактах: $\exists a, \exists b, (a, b) \in P : a \rightarrow b$; S – стартовий нетермінальний символ граматики G на фактах; $N^f \cap \Sigma^f = \emptyset$ і $P \subset ((N^f \cup \Sigma^f)^+ \times (N^f \cup \Sigma^f)^*)$.

Узагальнимо мову фактів на всі класи контекстів бази знань на фактах.

$$L(G)^f = \langle \Sigma^f, N^f, P^f, S^f \rangle, \quad (15)$$

де $\Sigma^f = F = \{f_k \mid k=1, n_f\}$ – всі факти шару фактів БЗ;
 $F = \{\{F_{1g_m^{c_0}}\}, \{F_{2g_m^{c_0}}\}, \dots, \{F_{mg_m^{c_0}}\}, \dots, \{F_{ng_m^{c_0}}\}\}$; $N^f = \{\text{факт, клас\_фактів, шар\_фактів}\}$;
 $S^f = \langle \text{шар\_фактів} \rangle$.

Розробимо структурно-лінгвістичну модель онтології для шару БЗ елементів-тарних фактів – KB_F . Використовуємо узагальнену формулу [13 - 15]

$$O_{KB_F} = \langle X^f, R^f, F^f \rangle. \quad (16)$$

Тоді для фактів, що відносяться до безпідставного контексту, матимемо

$$X^f = F = \{f_k \mid k=1, n_f\} = \{\{s_{sk}, s_{rk}, s_{ak}\} \mid k=1, n_f\};$$

$$X^f = \{f_k \mid k=1, n_f\} = \{\{s_{sk}, s_{rk}, s_{ak}\} \mid k=1, n_f\}.$$

Так як для даного шару БЗ відносини між фактами відсутні (тобто - факти використовуються ізольовано один від одного), то $R = \emptyset$. Для визначення множини функцій інтерпретації F_f будемо припускати, що частина фактів може використовуватися для інтерпретації інших фактів поточного шару. В цьому випадку факти можна розділити на ситуаційні групи - класи - підмножина інтерпретованих фактів (з індексом 1) і підмножина фактів, що інтерпретує (з індексом 2), як наведено в виразі (17)

$$F = \{\{F_1\}, \{F_2\}\}, \quad (17)$$

де $F_1 \cup F_2 = F$ – все множество фактов, $F_1 \cap F_2 = \emptyset$.

$$\text{Тоді } \exists (f_{1i} \in F_1), \exists (f_{21}, f_{22}, \dots, f_{2k} \in F_2) (f_{1i}^{c_0} = f^f(f_{21}^{c_0}, f_{22}^{c_0}, \dots, f_{2k}^{c_0}), f^f \in F^f). \quad (18)$$

Функція інтерпретації матиме вигляд

$$f_j : Op(\{(f_{2j}, I_j)\}) \rightarrow (f_{1j}, I_j), \quad (19)$$

де Op – операція агрегації фактів, наприклад, - перерахування з упорядкуванням, вибір найбільш ймовірного, вибір найбільш значимого, вибір самого нового, логічне зв'язування, логічне слідування і т.ін.

На основі розроблених теоретико-множинних моделей отримана формальна модель уніфікованої онтології фактів типу «активний словник» з наступною узагальненою структурою

$$O_{KB_F} = \langle \bigcup_{j=1}^N [F_{1j} \cup F_{2j}], \emptyset, \{F^f\} \rangle. \quad (20)$$

Наведемо приклад практичного використання розроблених математичних моделей подання фактів і моделі професійної онтології шару фактів бази знань.

Факти відносяться до декларативних семантичних форм подання професійних знань, тому з їх допомогою описують структурні компоненти задачі. Розроблені математичні моделі інваріантні по відношенню до предметних напрямків. У якості прикладу професійної сфери виберемо опис електротехнічного обладнання. Введемо множини висловлювань, які умовно відносяться до одного контексту c^0

$s_1^{c_0}$ = «лінія»; $s_2^{c_0}$ = «належить до класу номінальних напруг»; $s_3^{c_0}$ = «110 кВ»; $s_4^{c_0}$ = «клас номінальної напруги»; $s_5^{c_0}$ = «має величину»; $s_6^{c_0}$ = «6 - 10 кВ»; $s_7^{c_0}$ = «35 кВ»; $s_8^{c_0}$ = «трансформатор»; $s_9^{c_0}$ = «має кількість обмоток»; $s_{10}^{c_0}$ = «2»; $s_{11}^{c_0}$ = «обмотка трансформатора»; $s_{12}^{c_0}$ = «має матеріал виготовлення»; $s_{13}^{c_0}$ = «мідь»; $s_{14}^{c_0}$ = «має тип охолодження»; $s_{15}^{c_0}$ = «масло»; $s_{16}^{c_0}$ = «повітря».

Введемо безлічі фактів із зазначенням індексу релевантності $F^{c_0} = \{[F_1^{c_0}], [F_2^{c_0}]\}$.

Побудуємо множину фактів $F = \{f_1, f_2, \dots, f_8\}$, де $f_1 = (s_1^{c_0}, s_2^{c_0}, s_3^{c_0}, 1)$; $f_2 = (s_4^{c_0}, s_5^{c_0}, s_6^{c_0}, 1)$; $f_3 = (s_4^{c_0}, s_5^{c_0}, s_6^{c_0}, 1)$; $f_4 = (s_4^{c_0}, s_5^{c_0}, s_7^{c_0}, 1)$; $f_5 = (s_8^{c_0}, s_9^{c_0}, s_{10}^{c_0}, 2)$; $f_6 = (s_{11}^{c_0}, s_{12}^{c_0}, s_{13}^{c_0}, 2)$; $f_7 = (s_{11}^{c_0}, s_{14}^{c_0}, s_{15}^{c_0}, 2)$; $f_8 = (s_{11}^{c_0}, s_{14}^{c_0}, s_{16}^{c_0}, 2)$. Тут $F_1 = \{f_1, f_5\}$, $F_2 = \{f_2, f_3, f_4, f_6, f_7, f_8\}$.

Тоді можуть існувати такі функції інтерпретації

$$f_1^f : Op(\{(f_2^{c_0}, 1), (f_3^{c_0}, 1), (f_4^{c_0}, 1)\}) \rightarrow (f_1^{c_0}, 1);$$

$$f_2^f : Op(\{(f_6^{c_0}, 2), (f_7^{c_0}, 2), (f_8^{c_0}, 2)\}) \rightarrow (f_5^{c_0}, 2).$$

Висновки та напрямок подальших досліджень. Таким чином, теоретично обґрунтована і практично побудована структурно-лінгвістична модель уніфікованої професійної онтології елементарних фактів згідно з прийнятою концепцією. Застосований математичний апарат є інваріантні по відношенню до професійних галузях і дозволяє одноманітно будувати і керувати відомостями бази знань. У подальших дослідженнях планується об'єднання різних форм представлення знань і уніфікація механізмів їх обчислень.

Список літератури

1. Уэно Х., Исидзука М. Представление и использование знаний: Пер. с япон. / Под ред. Х. Уэно, М. Исидзука – М.: Мир – 1989 – 220 с.
2. Гаврилова Т.А., Хорошевский В.Ф. Базы знаний интеллектуальных систем. – СПб.: Питер – 2000 – 384 с.
3. Лорьер Ж.-Л. Системы искусственного интеллекта: Пер. с франц. – М.: Мир – 1991 – 568 с.
4. Любарский Ю.Я. Интеллектуальные информационные системы – М.: Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит.– 1990 – 232 с.
5. Ракитина М.С., Грезина М.А., Колчина О.А. Интеграция методов системного анализа в исследовании и построении информационных систем поддержки принятия и обоснования решений // Известия ЮФУ. Технические науки – 2013 – № 6 (143) – С. 132 – 138
6. Бохуа Н.К., Геловани В.А., Ковригин О.В. Экспертные системы: опыт проектирования – М.: МНИИПУ – 1990 – 348 с.
7. Искусственный интеллект: Справочник в 3 кн. Кн. 2. Модели и методы / Под ред. Д.А. Поспелова – М.: Радио и связь – 1990 – 304 с.
8. Касьянов В.Н., Евстигнеев В.А. Графы в программировании: обработка, визуализация и применение – СПб.: БХВ-Петербург – 2003 – 1104 с.
9. Берж К. Теория графов и ее применения: Пер. с фран. / Под ред. И.А. Вайнштейна — М.: Изд-во иностр. лит. – 1962 – 320 с.
10. Татт У. Теория графов: Пер. с англ. – М.: Мир – 1988 – 424 с.
11. Пентус А. Е., Пентус М. Р. Теория формальных языков: Учебное пособие – М.: Изд-во ЦПИ при механико-математическом ф-те МГУ – 2004 – 80 с.
12. Коротков М.А., Степанов Е.О. Основы формальных логических языков – СПб.: СПб ГИТМО (ТУ) – 2003 – 84 с.
13. Гаврилова Т.А. Формирование прикладных онтологий // Труды XX нац. конф. по ИИ – КИИ-2006 – М.: Физматлит – 2006 – Т.2 – 7 с.
14. Fernandez M. METHONTOLOGY: From Ontological Art Toward Ontological Engineering / M. Fernandez, A.

Рукопис подано до редакції 13.04.2018

УДК 624.195

Р.А. ТИМЧЕНКО, С.О. ПОПОВ, доктора техн. наук, профессора,
Д.А. КРИШКО, канд. техн. наук, ст. препод., С.О. МАЦЫШИН, ассистент
Криворожский национальный университет

ЗАЩИТНЫЙ ЭКРАН ИЗ ТРУБ ДЛЯ ТОННЕЛЕЙ В ГОРОДСКОЙ ЗАСТРОЙКЕ

Цель. Разработка защитного экрана из труб с линейно-подвижным соединением для сложных инженерно-геологических условий. В комплексе городских подземных сооружений особое место занимают тоннельные системы, к которым относятся транспортные тоннели, пешеходные тоннели, подземные многоярусные автостоянки и гаражи, коллекторные тоннели и др. Особой сложностью отличается строительство подземных тоннельных систем, расположенных в сложных инженерно-геологических и горно-геологических условиях, на подрабатываемых территориях. Основными требованиями при строительстве подобных сооружений являются исключение просадки, деформации поверхности и минимальное влияние строительного процесса на повседневную работу городской инфраструктуры.

Методы исследования. Для реализации поставленной цели использованы такие общенаучные методы, как: сравнение, анализ, наблюдение.

Научная новизна. Определена методика расчета и конструктивные особенности защитного экрана из труб, назначение которого состоит в предупреждении и минимизации деформаций и просадок поверхности, расположенной над сводом тоннеля в период его проходки и крепления.

Практическая значимость. Использование защитного экрана из труб при строительстве тоннелей позволит решить ряд проблем – разгрузить транспортные магистрали и узлы их пересечения, ускорить движение всех видов транспорта и пешеходов, а также снизить загазованность городской атмосферы.

Результаты. Приведена область применения тоннелей, примеры их проектирования, технология и организация строительства различными способами в инженерно-геологических и транспортных условиях в различные годы. Рассмотрены разновидности тоннелей, а также факторы, осложняющие, с геомеханической точки зрения, строительство подземных сооружений на подрабатываемых территориях и в сложных инженерно-геологических условиях Кривого Рога. Защитный экран из труб при строительстве подземных сооружений не требует больших экономических затрат и остановки движения транспорта при строительстве подземных транспортных сооружений (автодорожных тоннелей, пешеходных переходов), позволяет разгрузить дорожное движение уличной сети и обезопасить пешеходов. Поэтому при строительстве тоннелей на застроенных городских территориях, а также при пересечении железнодорожных и автодорожных магистралей применяют защитные экраны, устраиваемые по технологии опережающей крепи.

Ключевые слова: тоннель, защитный экран из труб, подземные сооружения, строительство.

doi: 10.31721/2306-5435-2018-1-103-141-147

Проблема и ее связь с научными и практическими задачами. Проблемы развития крупных городов решаются в настоящее время с использованием третьего измерения, глубины грунтового массива. Подземная инфраструктура играет значительную роль в жизни современных городов. В комплексе городских подземных сооружений особое место занимают тоннельные системы, к которым относятся транспортные тоннели, пешеходные тоннели, подземные многоярусные автостоянки и гаражи, коллекторные тоннели и др. Особой сложностью отличается строительство подземных тоннельных систем, расположенных в сложных инженерно-геологических и горно-геологических условиях, на подрабатываемых территориях [1, 2].

Основными требованиями при строительстве подобных сооружений являются исключение просадки, деформации поверхности и минимальное влияние строительного процесса на повседневную работу городской инфраструктуры [3].

Выполненные ранее работы [4, 5] по разработке конструкций поперечного тоннеля имеют дальнейшее развитие в создании защитного экрана из труб на неравномерно-деформируемых основаниях.

Анализ исследований и публикаций. Тоннели начали строить в глубокой древности, пре-